

Universiteit
Leiden

The Netherlands

Workplace and community: workers' politics of representation in Semarang and Pekalongan, Central Java

Nugroho, H.

Citation

Nugroho, H. (2024, October 18). *Workplace and community: workers' politics of representation in Semarang and Pekalongan, Central Java*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/4103785>

Version: Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/4103785>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Samenvatting

Sinds de val van het autoritaire Nieuwe Orde-regime in Indonesië zoeken arbeiders naar efficiënte manieren om zich te kunnen organiseren om zo hun belangen te verdedigen ten aanzien van een nieuw arbeidsregime. Dit gebeurt te midden van een economische en politieke overgangperiode. Vakbonden die zich traditioneel op de werkvloer richten blijven daarbij het dominante model. Echter, vakbonden die zich op bredere belangen van de omringende gemeenschap richten beginnen ook lokale aandacht te krijgen. Vakbondswerk op de werkvloer draait vooral om collectieve onderhandelingen om de belangen van werknemers te beschermen. Daarentegen werken ‘gemeenschapsvakbonden’ samen met gemeenschappen en maatschappelijke organisaties om relevante kwesties voor beide groepen aan te pakken.

Deze dissertatie onderzoekt de opkomst van beide vormen van vakbondswerk in twee industriële regio’s in Midden-Java: Semarang en Pekalongan. Het kijkt naar de effecten van deze vormen op de relatie tussen vakbondsleden en hun achterban. Beide regio’s zagen vooral sinds het begin van de *Reformasi* in 1998 een sterke groei van vakbondsactivisme. De vragen die ik daarbij centraal stel zijn: hoe ontwikkelen arbeiders in beide regio’s verschillende vormen van vakbondswerk ondanks soms vergelijkbare omstandigheden? En in hoeverre dienen deze strategieën de belangen van de gemobiliseerde achterban binnen de lokale sociaal-culturele en politieke context?

Vakbonden in beide regio’s hielden vast aan traditionele vakbondstrijd op de werkplek. Ze hadden ook de mogelijkheid om ander activisme te ontwikkelen, zoals gemeenschapsbelangenbehartiging en politieke deelname. Beide vakbonden waren aangesloten bij de Nationale Arbeidersunie (SPN). Toch verschilden ze in enkele belangrijke opzichten. Ten eerste in hoeveel middelen vakbondsleden inzetten op respectievelijk de werkplek en in de gemeenschap. Ten tweede in hoe zij verschillende waarden introduceerden en versterkten binnen hun achterban.

Arbeiders in Semarang, een belangrijk industrieel centrum in Midden-Java, richten zich vooral op werkplek-gebaseerde organisaties. In Pekalongan, met een kleinschaliger industriële economie maar een dynamische lokale politiek, kozen arbeiders juist voor gemeenschapsactivisme. Vakbonden in Semarang probeerden soms programma’s voor gemeenschapsbelangenbehartiging, maar hun hoofdfocus bleef het verbeteren van de arbeidsomstandigheden. Collectieve

actie en allianties voor betere loononderhandelingen waren hier belangrijker dan politieke betrokkenheid. In Pekalongan daarentegen werden zowel werkplek gerelateerde welzijnsstrijd als sociale belangenbehartiging en politieke initiatieven gecombineerd. Politieke wegen waren vaak een belangrijk middel om industriële geschillen op te lossen.

Ik stel dat elk vakbondsmodel ontstaat door de wisselwerking tussen structurele factoren en de manier waarop vakbondsleden hierop reageren. Politieke kansen en economische bedreigingen, vooral gerelateerd aan industriële activiteiten, zijn de belangrijkste structurele elementen. De manier waarop vakbondsleden deze kansen zien, wordt bepaald door hun ervaring met sociale bewegingen en strategische netwerken. Dit beïnvloedt hoe zij reageren op de structurele factoren.

De dynamiek van politieke en economische factoren en de manier waarop vakbondsleden daarop reageren, kan sterk variëren. In Pekalongan werken deze factoren als push- en pull-elementen die gemeenschaps-gebaseerde vakbonden stimuleren. In Semarang versterken deze elementen elkaar juist, wat het traditionele model van vakbondswerk op de werkplek in stand houdt.

Volgens theorievorming op het vlak van Sociale Bewegingen, werken bedreigingen als een katalysator voor het ontstaan van deze bewegingen. Het model van vakbondsorganisatie wordt grotendeels bepaald door hoe economische omstandigheden de arbeidsrelaties bedreigen en hoe vakbondsleden deze bedreigingen zien. De verschuiving in het arbeidsregime in Indonesië, met name nadruk op flexibiliteit van arbeid, wordt door veel werknemers als een grote bedreiging gezien. Maar de reacties hierop verschillen per regio.

Werknemers en vakbondsleiders in Semarang zagen deze bedreigingen niet als centraal probleem. Het verbeteren van het minimumloon bleef hun belangrijkste missie, zelfs met de toename van flexibel werk, zoals tijdelijke contracten en thuiswerkers. De culturele erfenis van de corporatistische vakbondsbenadering uit de Nieuwe Orde-tijd beïnvloedde sterk de waarden van vakbondsleiders. Dit bepaalde hun focus op traditionele vakbondsactiviteiten op de werkplek. Deze focus werd ook versterkt door de productiestrategieën van bedrijven, die de nadruk legden op lonen en economisch welzijn op de werkplek.

Vakbondsleiders in Pekalongan stonden voor een andere situatie. Onzekerheid over werk en slechte werkomstandigheden zorgden voor onrust. Dit kwam

door de beperkte mogelijkheden van lokale bedrijven om te concurreren in de regionale markten. De geringe economische schaal beperkte hun mogelijkheden om te voldoen aan de eisen van werknemers. Dit leidde ertoe dat vakbondsleiders zich realiseerden dat traditionele vakbondsacties niet genoeg waren om veranderingen af te dwingen. De politieke en economische context bood op dat moment ruimte voor verandering. Economische druk dwong vakbonden om alternatieve strategieën te onderzoeken, terwijl politieke verschuivingen nieuwe mogelijkheden boden.

De democratisering van de vroege jaren 2000 was een belangrijke politieke factor voor vakbonden om te reageren op economische bedreigingen. In Pekalongan zagen vakbondsleden hierin een alternatief om sociaaleconomische en politieke steun te krijgen. Door samen te werken met de Golkar-partij, die via populistisch leiderschap gunsten wilde herwinnen, konden vakbonden in Pekalongan hun activisme versterken. Ze maakten gebruik van de veranderende politieke situatie, die de dominantie van islamitische partijen verzwakte.

In Semarang gingen de vakbondsleiders niet dezelfde kant op. De vakbondsleiding bleef vasthouden aan het traditionele model. Politieke veranderingen in Semarang leidden tot kansen die strikt werden gecontroleerd door politieke partijen. De PDIP (Strijdende Indonesische Democratische Partij) was de dominante kracht in Semarang en breder in Midden-Java sinds het begin van de hervormingsperiode. Maar de partij toonde weinig interesse in structurele allianties met bestaande werknemersorganisaties. Ook al kregen lokale vakbonden steun van internationale arbeidsorganisaties voor gemeenschapsbelangenbehartiging, hun betrokkenheid bij lokaal beleid bleef beperkt.

Ik stel dat de rol van vakbondsleiders en leden cruciaal is bij het interpreteren van lokale structurele omstandigheden die de keuze voor een organisatie-model bepalen. Hun acties moeten worden begrepen in de historische context van hun werkomstandigheden en hoe ze beschikbare middelen mobiliseren. Hun directe betrokkenheid bij dagelijkse werkplekkenconflicten heeft bijgedragen aan een diep besef van de sociale positie van arbeiders ten opzichte van werkgevers en kapitaal. Hun keuze om verzet te organiseren via institutionele strategieën wordt beïnvloed door hun ervaring met georganiseerde conflicten op de werkplek.

De keuze voor een specifiek organisatie-model en resulterende strategie wordt ook beïnvloed door eerdere ervaringen vanuit diverse sociale bewegingen. In Pekalongan brachten sommige vakbondsleiders een unieke kijk mee door hun

deelname en achtergrond in linkse studentenorganisaties die zich hadden verzet tegen het Nieuwe Orde-regime en hun activisme binnen islamitische organisaties. Dit verschilde van de vakbondsleiders in Semarang, die vooral ervaring hadden binnen fabrieksomgevingen. Terwijl de leiders in Semarang hun fabriek-gebaseerde verzet zagen als het enige ideale model voor vakbondsactivisme, kozen sommige leiders in Pekalongan ervoor om hun vakbondswerk uit te breiden naar de gemeenschap, geïnspireerd door hun diverse ervaringen.

Net zo belangrijk zijn de netwerken die elke leider heeft opgebouwd. Hun biografische achtergronden gaven hen verschillende vormen van sociaal kapitaal. Terwijl de meeste leiders in Semarang zich richtten op het opbouwen van netwerken onder lokale vakbondsleden van verschillende vakbonden en hun interactie met religieuze NGO-activisten beperkten, ontwikkelden vakbondsleiders in Pekalongan veel bredere contacten. Zij werkten veel samen met collega's van de religieuze organisatie Nahdlatul Ulama, lokale grassroots-activisten, vakbondsactivisten uit andere regio's en lokale politici. Deze diverse netwerken maakten de uitwisseling van ideeën mogelijk, wat hen hielp om economische kansen en bedreigingen beter te begrijpen. Dit beïnvloedde vervolgens het model van vakbondswerk dat ze volgden.

Naarmate de achterban van vakbonden in Semarang en Pekalongan diverser werd, hadden de ontwikkelde strategieën een grote invloed op hoe vakbondsleiders met de verschillende groepen in hun achterban omgingen. Deze dynamiek is te zien in: 1) hoe vakbondsleiders de diversiteit van hun achterban zien, 2) hoe vakbondsleiders in elk type vakbond collectieve banden smeden als strategisch middel om de belangen van hun achterban te verdedigen, en 3) welke vormen van representatiekloven ontstaan, vooral in situaties waar de diversiteit van hun achterban leidt tot concurrentie en conflicten.

Vakbondsleiders in Pekalongan en Semarang stonden voor verschillende uitdagingen door hun diverse achterban. In Semarang werd de diversiteit van de vakbondsachterban vooral gevormd door productiestrategieën die gericht waren op maximale kapitaalaccumulatie. Bedrijven categoriseerden de arbeidskrachten op basis van migratiestatus, afkomst, geslacht, leeftijd en werkstatus. In Pekalongan bestond de vakbondsachterban niet alleen uit arbeiders, maar ook uit vissers, straatverkopers, andere arme groepen en mensen met een religieuze achtergrond. Deze categorisering weerspiegelt de lokale sociaal-economische structuur en zelfs soms een verschil in machtsbasis.

De manier waarop vakbondsleiders deze categorisering interpretieren, speelt een cruciale rol in het bepalen van hun vakbondsstrategieën en benadrukt hun kwetsbaarheden bij het opbouwen van effectieve relaties. In Semarang stuiten vakbondsleiders op verschillende niveaus van de organisatie, inclusief hun eigen leden, op wat kan worden omschreven als precare representatie. Ze werden geconfronteerd met zowel de categorisering die door economische strategieën waren opgelegd als de versterkende politieke waarden van productieverhoudingen. Dit vormde hun begrip van de diversiteit van hun achterban. Bijvoorbeeld, hegemonische verhalen rondom het concept “partners (mitra)” versterkten effectief de scheiding tussen thuiswerkers en vaste fabrieksarbeiders. Dit werd vaak gezien als een objectieve realiteit in plaats van een door productiepolitiek geconstrueerde relatie. Hierdoor bleef het grootkapitaal de controle houden over een segment van de arbeidskrachten, wat de mogelijkheid van vakbonden om alle arbeiders in één collectieve kracht te verenigen, vervolgens weer beperkte. Thuiswerkers moesten hierdoor met veel minder middelen voor hun eigen belangen opkomen.

In Pekalongan zagen vakbondsleiders hun achterban op een vergelijkbare, afzonderlijke manier. Ondanks hun pogingen om met deze groepen samen te werken, werden ze vaak als relatief onafhankelijke entiteiten behandeld, alleen verbonden door beperkte programmatische belangenbehartiging rond specifieke kwesties zoals gezondheid en burgerregistratie. Er was weinig verbinding tussen deze groepen, inclusief de industriële arbeiders, wat hun vermogen om samen te werken voor gemeenschappelijke belangen beperkte. Deze verdeeldheid voorkwam dat er een verenigde gemeenschap ontstond die collectief kon opkomen voor gezamenlijke doelen. Dit gebrek aan cohesie bleek uit het falen van de vakbondsleiders om zetels te winnen in de verkiezingen van 2019, omdat ze weinig steun kregen van hun bredere en diverse achterban, waaronder hun traditionele basis: de industriële arbeiders.

De opdeling van deze groepen maakte hen kwetsbaar in situaties waar hun diversiteit een betwiste bron werd, of strategisch werd gebruikt door anderen om de doelen van de vakbond te blokkeren en te controleren. Twee kritieke onderwerpen waarbij deze dynamiek zichtbaar werd, zijn de productieomstandigheden en de verkiezingspolitiek. Zoals eerder besproken, heeft het grootkapitaal de neiging systematisch arbeidscategorieën op te delen om zo kapitaalaccumulatie te maximaliseren. In veel gevallen is deze scheiding een strijdperk voor vakbonden om collectieve macht te herwinnen en op te komen voor de rechten van werknemers. In Semarang was deze strijd echter

minder uitgesproken, grotendeels door interne beperkingen binnen de vakbond en haar leiderschap.

Ondertussen was de intense concurrentie in de politieke arena in Pekalongan duidelijk, waar vakbondsleiders de verkiezingen zagen als een strategisch gokspel om zo hun onderhandelingspositie te behouden. Deze competitie omvatte niet alleen rivaliteit tussen vakbondsleiders en lokale politieke elites die streden om de steun van potentiële vakbondsleden, maar leidde ook tot spanningen onder politieke kandidaten binnen de vakbond zelf. Dit kwam door uiteenlopende interpretaties van de politieke betekenis van hun achterban.

Deze studie benadrukt zo uiteindelijk het belang van de rol van actoren, in het bijzonder vakbondsleiders, een element dat vaak over het hoofd wordt gezien in veel arbeidsstudies in Indonesië. Door vakbondsleiders te bestuderen, kunnen we beter begrijpen hoe lokale politiek-economische structuren, de geschiedenis van bewegingen, individuele biografieën en netwerken hun acties vormgeven. Dit verklaart waarom twee vakbonden die bij dezelfde koepelorganisatie zijn aangesloten, toch verschillende kenmerken kunnen vertonen. De bevindingen laten zien dat degenen die verandering kunnen bewerkstelligen, degenen zijn die de keten van dominantie, geërfd van het autoritaire regime, kunnen doorbreken. Zij maken hierbij gebruik van een aantal kansen die dit proces mogelijk maakt. Hun effectiviteit blijkt uit hun vermogen om een verhaal te formuleren dat hun klassenpositie, beschikbare kansen en gedefinieerde doelen verbindt, terwijl ze ook middelen mobiliseren voor het nemen van collectieve actie. In dit opzicht zien we in Semarang minder vakbondsleiders die in staat zijn geweest om zinvolle interne hervormingen door te voeren vergeleken met hun tegenhangers in Pekalongan.

De keuze van een strategie die zich richt op hoe ene vakbond het best haar achterban representeert benadrukt ook het belang van het vermogen van leiders om de diversiteit van hun georganiseerde basis en de sociale fundamenteen die deze diversiteit vormgeven te herkennen. In Semarang dienden productieomstandigheden als het strijdperk waar de macht van het kapitaal tot een heterogene achterban leidde. Het onvermogen van vakbondsleiders om het verband te zien tussen productieorganisatie en deze diverse structuur van de arbeidersklasse leidde tot een aanzienlijke representatiekloof tussen de vakbonden en de arbeiders die zij zeggen te vertegenwoordigen. In Pekalongan vormde de stedelijke sociale structuur het fundament van de arbeidersbeweging dat zij vervolgens als model adopteerden. Het niet volledig herkennen van

de behoeften van verschillende stedelijke gemeenschappen zorgde er echter voor dat de beweging wel versnipperd bleef, met groepen die los van elkaar opereerden. De bevindingen benadrukken de blijvende uitdaging van zij die georganiseerde arbeid wensen te vertegenwoordigen, vooral in de context van de arbeidersbeweging. Leaders slagen er vaak niet in om volledig aan te sluiten bij de werkelijke kenmerken en behoeften van hun achterban en de strategische concepten die ze zeggen na te streven.

Deze studie toont aan dat de wisselwerking tussen structurele factoren en het vermogen van actoren om deze elementen te interpreteren, essentieel is om te begrijpen waarom veel andere regio's destijds geen alternatieve organisatiemodellen ontwikkelden als reactie op de beschreven veranderingen in het arbeidsregime. Bovendien hadden de uitdagingen waarmee vakbondsleiders werden geconfronteerd, zoals het duiden van de sociale categorisering die ontstaat in het spel van sociaal-economische en politieke krachten, een grote impact op hun (on)vermogen om de achterban te mobiliseren die zij graag ook wilden vertegenwoordigen. Deze situatie benadrukt de noodzaak om fundamentele verbindingen te zoeken om effectief op te komen voor diverse groepen en hen te verbinden. De recente opkomst van de Indonesische Arbeiderspartij is een veelbelovende volgende politieke ontwikkeling in de arbeidersbeweging. Als de complexiteit van haar altijd diverse achterban echter niet goed wordt begrepen, kan dit de kwetsbaarheden repliceren die arbeiders in deze twee regio's in het verleden al hebben ervaren, wat sociale en politieke risico's kan opleveren voor de arbeidersbeweging.